

Elmélet és gyakorlat a társadalmi küzdelmekben

írta vándor zoltán

Mióta a tudományos gondolkodás módszereit a társadalmi jelenségekre is alkalmazzák, a társadalmi tudomány szerephez jut a társadalmi küzdelmekben. Ez a szerep annál nagyobb, mennél jobban nő a tudomány tekintélye a vallás mellett s a vallással szemben. A francia forradalom óta úgy a konzervativizmus, mint a liberalizmus politikai harcait a tudomány fegyvereivel is vívja. A *konzervativizmus* a kialakult társadalmi rendet a szerves történeti fejlődés gondolatával védi, azzal a régi idők óta kialakult renddel, amelyet nem lehet tetszés szerinti időben és helyen a szerves fejlődés sérelme nélkül átugorni. A természetjognak és a szabad versenyen alapuló klasszikus közgazdaságnak viszont a *liberalizmus* követeléseinek indokolásában jut előkelő hely. Még a tudományt lekicsinylő és a kiválasztott fajok és egyének teremtő erejét dicsőítő *új társadalmi romanticizmust hirdető irányok* is bizonyos tudományos tanok hatása alatt vannak. Ilyen tan pl az a *fajelmélet*, amely felsőbbrendű emberi fajtákká létének vitatja, továbbá az a társadalmi tan, amelynek szemében a tömegek jelentősége eltörlődik a nagy emberek, a vezető egyéniségek mellett.

De alig van olyan társadalmi irányzat, amely a jelen küzdelmeiben nagyobb súlyt helyezne a tudományos felismerésre, mint a modern munkásmozgalom. Azt az elméletet, amellyel ez a mozgalom gyakorlati küzdelmeit megalapozta, a marxizmust, *tudományos szocializmusnak* is nevezik. Ez a „tudományos szocializmus”, épúgy, mint a nem tudományos, sőt tudományellenes szocializmusok, gyakorlati célok megvalósítására törekszik. Felfogását jellemzi ez a marxi mondás: „A filozófusok a világot különbözőképp magyarázzák, de az igazi feladat a világ megváltoztatása.” A világ megváltoztatásához azonban szükséges, hogy világos képünk legyen arról a világról, amelynek képét át akarjuk formálni. A társadalom világának képét csak akkor ismerhetjük meg valójában, ha ismerjük törvényszerűségeit.

Gazdaság és kultúra

A tudományos szocializmus egyik legalapvetőbb felismerése a *gazdasági élet elhatározó jelentősége* a társadalmi történelemben. Az emberi gazdaságnak, a különböző gazdasági javak termelési módjának és a forgalomnak megváltozásával átalakul eszerint a tanítás szerint az állami élet, a politika, az erkölcsi megítélés, a vallás, a tudomány és a művészet. Marxnak ez a társadalmi szemlélete kényszerítő erővel kell hogy hasson mindenkire, aki ő mi korunk történetét látó szemmel figyeli. A mi idők a földkerekség nagy részében még mindig a kapitalizmus fokozatos terjeszkedésének korszaka. Aki látja a kapitalizmus előretörését

a Közel-Keleten, Törökországban, Irakban, Palesztinában, majd Indiában, vagy a Távoll-Keleten, Japánban és Kínában, az észre kell hogy vegye, mint formálja át az újfajta gazdasági rend a begyjökeresedett hagyományokat, az állami és jogi élet ódon formáit épűgy, mint a régi szokásokat, erkölcsöt és vallást. Az új gazdaság nyomán új világ támad.

De a kapitalizmus hódító útját nemcsak a kapitalizmuson kívül elterűlő területen, hanem a kapitalista társadalmon belül is folytatja. Az ipar és kereskedelem kapitalista alakja kedvez a *varosok* növekedésének a falu rovására. S a városi tömegekben a falu leikétől elűtő lelki típus fejlődik ki. A városi ember egészen máskép éli és érzi át a világot, mint a falusi.

Hasonló erővel szemlélhetjük a gazdaság hatásait a társadalomra, az egész kultűrára, ha a kapitalista gazdaságnak nem térhódítását, hanem *hullámzását* figyeljük meg. Viruló konjunk-tűra, gazdasági fellendűlés idején más a társadalom képe, mint akkor, ha válság rázza meg. Megérthető-e a politika mai arculata anélkül a hatalmas gazdasági földrengés nélkül, amely a harmincas években rázkódtatta meg tengeren túl és tengeren innen az egész világ gazdaságát? A gazdaság rendkűvűl fontos szerepe a társadalmi történelemben ma a marxizmus hatása alatt mindinkább közkinccsévű válik a társadalmi tudománynak. Nemcsak magukat marxistáknak nevezű szociológusok, mint pl *Tönnies* és *Oppenheimer*, emelik ki munkáikban a gazdasági élet társadalomformáló erejét, hanem korunk német társadalomtudománynak legnagyobb alakja, *Max Weber* is, aki különben a marxista szociológiának egyoldalúságot vet szemére. Weber a társadalom és gazdaság kölcsönhatásának szentelt nagy művében, a „Wirtschaft und Gesellschaft”-ban, az érvek, az elemzések nagy tömegével világitja meg azt a hatalmas erűt, amellyel a gazdasági élet formálja az emberi társadalmat. Részben közvetve, a német szociológia hatása alatt, részben közvetlenül, a marxizmus megtermékenyíti korunk francia és angol társadalomtudományát is. Durkheimnek és iskolájának szociológiája pl a gazdasági szerkezet fejlődésének döntű jelentűséget tulajdonít a társadalmi élet alakulásában.

Az a marxizmus, amelynek termékenyítű hatása megérzik korunk társadalomtudománynán, forrása volt számos *fűltreértésnek* is, mint nem egy mélyreható tudományos irány. Sokan Marx magyarázű hasonlatainak szűszerinti, téves értelmezésével azt hiszik, hogy a társadalom olyan merev épűlet, amelynek pontosan elválaszthatű szakaszai, emelelei vannak, alapépítműnye a gazdaság, felépítműnye, egymástól elkűlöníthető emelelei: az állam, jog, erkölcs, vallás, tudomány és művészet. A marxizmusnak, amint ezeknek a téves magyarázatoknak egyik szatirikus ismertetője mondotta, mint valami felvonónak segítségével juthatunk az emelet földszintjéről a magasabb régiókba. Akik így gondolkodnak, nem érzik át, hogy a társadalom épűgy, mint az

elei, *egységes áram*, amelynek valamennyi szála egymásba fonódik, egymással kölcsönhatásban van és csak a tudományos elvonás segítségével választható el. Ez a kölcsönhatása, ez az eleven egysége a társadalmi élet sodró árama minden csöppjének szervesen hozzátartozik a marxi társadalmi szemlélethez s Marx és Engels ezt is értették a társadalom „dialektikus” szemlélete alatt.

Hasonlóképp elterjedt torzképe a marxizmusnak az a nézet, mintha a társadalmi életben egyedül a gazdaságnak volna fontossága, jog, erkölcs, vallás, tudomány pedig csak egyszerű reflexei a gazdaságnak. A marxizmusnak félreértő követői és félremagyarázó ellenségei, akik ezt a tanítást így értelmezik, szem elől tévesztik, hogy *űz emberi kultúra különböző ágai* a különböző történelmi korszakokban éppolyan *jelentős része a társadalomnak*, mint az idegek, az izmok, a csontok, a véredények, a bőr az emberi testnek. S ha az idegrendszer az emberi test sejtjeinek összekötője és irányítója, ez távolról sem jelenti azt, mintha a bőrnek és a vérnek, a csontoknak és az izmoknak nem volna nélkülözhetetlenül fontos szerepe. Az a körülmény, hogy a gazdaság változásai átfőrnélőlag hatnak az egész társadalmi életre, még nem jelenti azt, mintha az erkölcsnek vagy a művészeteknek nem volna a társadalmi életben szintén igen komoly funkciója.

A szocialista mozgalom a tudománynak a gyakorlat szempontjából tulajdonít nagy fontosságot. S ezért nem lehet eléggé nyomatékosan hangsúlyozni azt a káros gyakorlati hatást, amelyet az a téves elmélet gyakorol, amely szerint az egymással küzdő csoportok erkölcsének nincs befolyása a társadalmi harcok kimenetelére. Az *erkölcsi szolidaritás magas foká nélkül nem képzelhető el diadalmasan előretörő munkásmozgalom*. Új társadalmat csak új erkölcs segíthet győzelemre.

A gazdaság társadalmi szerepének felismerése azért lényeges a társadalmi gyakorlat szempontjából, mert ennek segítségével látjuk az új erkölcs kialakulásának társadalmi, gazdasági előfeltételeit. De gyakorlatilag fontos az a meglátás is, hogy lényeges társadalmi változás a gazdasági élet gyökeres átalakulása nélkül nem képzelhető el. Új társadalmat elsősorban *a gazdaságot átalakító cselekedettel* kell teremteni és nem morálprédikációval. A prédikáció, az ígéhirdetés egyedül nem változtathatja meg a világot, ha nem teremti meg a gazdasági előfeltételeit a jobb, az emberibb életnek. Évezredek óta hirdetnek nemes, önfeláldozó emberi erkölcsöt. S ennek az ígéhirdetésnek hatása alig vehető észre a társadalom képén. A gazdaság új rendje nemcsak azért fontos, mert a gazdasági élet gondoskodik az ember alapvető szükségleteinek megfelelő kielégítéséről, hanem azért is, mert a gazdaság átalakítása nélkül nem juttathatók -a tömegek igazán magasabb kultúrához, nem élvezhetik a tudományos és művészi kultúra javait, nem élhetnek a fejlettebb erkölcs elveinek megfelelően. A tudományos szocializmus egyik legkiszögellőbb pontja

hogy a gazdaság ilyfajta átalakítása a mi korunkban, a modern kapitalizmus korában vált *lehetőséggé*. A technika tüneményes fejlődése a mi korunkban adott módot a gazdasági életszínvonalnak eddig lehetetlen emelésére. Az ipari tőkének nagyüzemekben való tömörülése pedig lehetővé tette a gazdasági élet erőteljes szocialista átszervezését. Szóval a gazdasági fejlődés sodra kedvez a munkásság társadalmi haladást szolgáló törekvéseinek.

Osztályok emelkedése — osztályok eltűnése

De az olyan gazdasági rendszerért folyó küzdelem, amelyik széles tömegek kulturális emelkedését teszi lehetővé, nemcsak gyöngé akadályokba ütközik. Ennek a küzdelemnek előrehaladását gátolja azoknak a csoportoknak a hatalma, amelyeknek *érdeke* a mai gazdasági rend fenntartása. S amelyeknek *ereje* is van ennek a rendnek a fenntartására. Ezek a csoportok a társadalom uralkodó osztályai.

S mert az uralkodó gazdasági rend az uralkodó osztályoknak kedvez, az osztályok helyzetének elemzése nemcsak elméleti, hanem gyakorlati okokból is fontos a mai rend megváltoztatására törekvő szocializmus szempontjából. A társadalmi csoportok élet- és erőviszonyai a társadalmi gazdaságban való elütő szerepük következtében mások. Lelki életük, felfogásuk, politikai és társadalmi világnézetük is elüt egymástól.

Az a tény, hogy az egyes államokon belül különböző osztályok foglalnak helyet, hogy ezek a gazdasági befolyást is biztosító politikai uralomért harcot folytatnak egymással, épúgy ismeretes volt a tudományos szocializmus föltűnése előtt, mint a gazdasági viszonyok nagy jelentősége a társadalmi életben. A marxizmus *new fedezte fel, csak élesebben formulázta* és elmélyítette ezeket az igazságokat.

A modern demokrácia vezető államainak politikai rendje, és itt elsősorban Angliára és Franciaországra gondolunk, egybeesik a polgárság felemelkedésével s azokkal az éles harcokkal, amelyeket a polgárság a politikai uralomért folytatott a hűbéri rend képviselői, a királyság, nemesség és klérus ellen. Ez nem maradhatott titok az angol és francia történetírók előtt és különösen nemi azokban az időkben, amikor a feltörekvő polgárság történetírói erősen szembenálltak az ellenforradalmi hűbéri rend képviselőivel. A polgárság történetírói ezekben az időkben aláhúzzák az osztály harcok jelentőségét. A marxizmus osztályelmélete a francia forradalmak és ellenforradalmak történetíróira, *Thierryre, Mignetre* és *Guizotra* nyúlik vissza.

A hűbéri társadalom leírásánál nehéz is volna letagadni a társadalom osztályokra való bomlásának, osztály tagozódásának tényét. Hisz ezekben a társadalmakban a nemességet, a papságot, a polgárságot és a parasztságot nemcsak társadalomgazdasági tények, hanem jogi határvonalak is elválasztják egymástól. Az osztályok alkotmányjogi korlátokkal elválasztott *rendek*.

Sokkal nehezebb az osztályhelyzet felismerése a hűbéri társadalmat felváltó polgári társadalmakban. Ezekben a törvény előtt mindenki egyenlő. S az egyenlő jogok fikciója elmosza az éles társadalomgazdasági választóvonalakat. Alapos szociológiai elemzésre van szükség, hogy világosan lássuk az eltéréseket, a társadalmi és gazdasági helyzetben mutatkozó különbségeket, amelyek a földbirtokosokat, a bank- és az ipari tőke képviselőit, a kereskedőket a munkásoktól és a különböző középrétegektől elválasztják.

A társadalmi és gazdasági helyzet eltérő volta, a különböző osztályokhoz való tartozás az egyes osztályok tudatában nem tükröződik vissza egyforma erővel. Bátran mondhatjuk, hogy az uralkodó osztályok tudatosabban ismerik fel helyzetüket, nagyobb nyomatékkal képviselik érdekeiket, mint az alsó osztályok. A parasztság szétszóródik egymástól messzire eső falvakban. A munkásság különböző foglalkozási csoportokra oszlik. Ezeknek a csoportoknak, sokszor a munkában lévőknek és a munkanélkülieknek ellentéte elhomályosítja az alapvető érdekek közösségének felismerését.

Hosszú és erős gazdasági harcokra volt szükség, hogy a munkásságon belül kialakuljon a közös osztályhelyzet meglátása, a világos *osztálytudat*. De a gazdasági harcoknál az osztálytudat kialakulására még erősebben hatottak a politikai harcok. Azok a küzdelmek, amelyeket a munkásság politikai jogaiért folytatott. Politikai jogokért, amelyeket elzártak előle a vagyonnak biztosított privilégiumok. S ezek a vagyonnak juttatott politikai előnyök szemléltetővé tették a vagyontalanok érdekközösségét. Azt a közösséget, amely fennáll akkor is, ha a foglalkozás, a lakóhely elválasztja a munkásosztály egyes csoportjait. A politikai küzdelmek hevességétől, élességétől függ az osztálytudatnak élessége, amely különböző országokban eltérő fokot ér el.

Annak a szocialista elméletnek a gyakorlati jelentősége, amely a munkásság osztályhelyzetét világítja meg, egészen szembeötlő, mert megkönnyíti, *előmozdítja* az osztálytudat kialakulását. Azét az osztálytudatét, amely viszont a munkásság érdekeinek hathatós védelmét segíti elő. A munkásosztály felemelkedését. A szocialista elmélet maga is része, eleme annak a hatalmas történeti folyamatnak, amelyet a munkásosztály társadalmi helyzetének javulása, a munkásság növekvő emancipációja jelent. Aki ebben kételkedik, az hasonlítsa össze a kezdeti kapitalizmus állati sorban élő bérrabszolgáinak helyzetét az angol vagy skandináv munkásság mai sorsával. Vesse össze azt a lelki szemléletet, azt az életfelfogást, amelyet helyzetéről a munkás a 18. század végének angol vagy francia gyáraiban és a mi időnk nagyüzemeiben alkot.

De a tudományos szocializmus osztályelméletének gyakorlati szerepe nem merül ki abban, hogy a munkásságot segíti a társadalmi felemelkedésért folytatott küzdelmében. Úgy mint ahogy a

francia felvilágosodás bölcseleinek elmélete a polgárság emancipációs harcainak előmozdítója volt. Itt *másról*, még nagyobb ügyről is van szó.

A kapitalista gazdasági fejlődés a tudományos szocializmus tanítása szerint olyan gazdasági rendszer megteremtését teszi lehetővé, amelyben a termelés határtalan fejlődését nem gátolják a termelőeszközök felett gyakorolt *monopóliumok*. Olyan gazdasági rendszerét, amelyben a munka nem válik el a tulajdontól, ahol maguk a dolgozók vezetik az összesség érdekében a termelést. Ezt az átalakulást a technika fejlődésén kívül lehetővé teszi hatalmas vállalatok keletkezése, amelyek tulajdonosai, a részvényesek nem maguk vezetik a termelést, hanem alkalmazottaik. Lehetővé teszi a munkásság értelmi fölemelkedése is.

Ez a lehetőség igazán csak akkor alakul át valósággá, ha a munkásság erkölcsi és értelmi felemelkedése olyan fokot ér el, amely őt nemcsak a termelés vezetésére teszi alkalmassá, hanem arra a politikai szerepre is, amely osztályok küzdelmével magát az osztálytársadalmat küszöböli ki. Az ilyen osztályharc harc, amely nem új osztályuralomért, hanem *minden osztály uralom ellen* folyik.

Nemcsak a gazdasági élet jelentőségének elmélete, hanem az osztályküzdelmek tana is gyakran eltorzul abban a gyakorlati harcban, amelyet elősegíteni hivatott. S itt elsősorban nem arra a torzító tükörrre gondolunk, amelyet az ellenfél tart a tudományos szocializmus tanítása elé. A követők leegyszerűsítése is gyakran a tisztánlátás kárára van. Az osztályharcot sokan úgy fogják fel, mint két nagy osztálynak, a vagyonosoknak és a vagyontalanoknak egymással folytatott küzdelmét. Már Marx maga is szembeszállt Lassallenak a valóság tényeit túlságosan egyszerűsítő propagandájával. Az uralkodó osztályokon belül találkozunk osztályokkal és csoportokkal, amelyek érdekei egymással összeütköznek, így gyakorta a földbirtokosoknak, az ipari és kereskedelmi tőke képviselőinek az érdekei. De nem szabad elfeledkezni arról a nagyszámú *középrétegről* sem, amely a földbirtokosok, tőkések és munkások között foglal helyet, a parasztok különböző rétegeiről, a kézművesekről, a kiskereskedőkről s az alkalmazottak eltérő kategóriáiról. Bátran mondhatjuk, a társadalmi harcok serpenyőjét ma ezek a rétegek billentik egyik vagy másik irány javára. A munkásosztály eredményesen csak úgy folytathatja felemelkedéséért harcát, amely az egész társadalom felszabadításáért folyó küzdelem, ha tisztában van a mai osztálytársadalom *összetett* voltával és ha más hason¹ ó helyzetű és érdekű osztályok *szövetségét* keresi.

De beszélhetünk-e egyáltalán a mi időnkben, diadalmas elleni orradalmak sorozatos korában a munkásosztály történelmi hivatásáról, döntő szerepéről a társadalom jövőjét formáló küzdelmekben? Aki csak kevéssé is ismeri a történelmi fejlődést, az osztályok emelkedésének ütemét, az *tünetmentesnek* s az alsó

osztályok eddigi emelkedésénél hasonlíthatatlanul erősebb tempójúnak kell hogy lássa a munkásság emelkedését a mi korunkban. Körülbelül száz évvel ezelőtt Európa mai haladott országai bân állati sorban élô, írástudatlan, alkoholizált tömegek szorongtak az ipari központokban. A tömegnyomor nem tűnt el a mi korszakunkban sem. De minden nyomor ellenére széles munkástömegeknek nemcsak anyagi sorsa javult, hanem kitágult a szellemi látóköre is. Nem a legrosszabb megfigyelôk állítják, hogy a munkásság haladott rétegeinek politikai műveltsége ma magasabb, mint a polgárság hátramaradott rétegeié. Korunk ellenforradalmi visszahatást jelentenek erre a rendkívüli ütemû fejlődésre. S ez a visszahatás maga is bizonyítja annak az emelkedésnek a komolyságát, amely mögött olyan erôk állanak, amelyeket a vere-ség újabb próbára, még nagyobb összefogásra ösztönöz.

Államok harca — nemzetek békéje

Az osztálytagozódás társadalmi megoszlást jelent az egyes államokon belül. A korábbi történeti szemléletek jelentékeny része elsôsorban az államok egymás közt való viszonyára, különösen háborús összeütközéseikre irányította figyelmét. Mikor a marxizmus az osztálytagozódás vizsgálatára helyezi a fôszûlyt, akkor ez *ellenhatás* a korábbi történelmi szemlélettel szemben.

Az osztályok és államok egymáshoz való viszonya voltaképpen szorosan egybefügg. Különbözô oldalai annak a társadalmi folyamatnak, amelyet rendkívüli mértékben befolyásol a társadalom gazdasági szerkezete. A *külpolitika* épügy függ az osztályok egymáshoz való viszonyától, mint a *belpolitika* az államok egymásközi kapcsolatától, súrlódásaitól, összeütközéseitôl, ille-tôleg békés együttmûködésétôl.

Maga az *osztályok keletkezése* sem érthetô meg a különbözô közösségek, törzsek és államok harca nélkül. Mikor Platón az ókorban és Disraeli a legújabb korban az osztálytársadalmakról szólva, képletesen nemzetekről beszélnek a nemzeteken belül, akkor ez a kép csaknem szószerint érvényes az osztályok viszonyára nézve a történelmi fejlődés egyik korábbi szakában. A néprajz és a történelem tényeinek világánál az osztályok keletkezésének egyik legfontosabb oka azokban a háborús összeütközésekben látható, amelyekben az egyik törzs leigázza a másikat és szolgaságba veti. A *gyôzôkbôl* lesznek az uralkodó, a *legyôzöttekbôl* az alsó osztályok. Az osztálykeletkezésnek erre a menetére különösen Gumpłowicz és Batzel irányítják a figyelmet. Oppenheimernek és Kautskynak érdeme, hogy rámutatnak a hódításból eredô osztályalakulás gazdasági feltételeire. Eendszerint pásztor-népek, nomádok igaznak le letelepült, földműveléssel foglalkozó törzseket. A pásztorok mozgékony, edzô életmódja alkalmasabbá teszi ôket a harcra és hódításra, mint a földműveléssel összefüggô életmód. A földművelés viszont lehetővé teszi a legyôzött törzs tartós gazdasági kihasználását.

Különbözô törzsekbôl csak *hosszas együttélés után* alakulnak

ki az egységes nemzetek. Nemzetek, amelyeket egybefűz nemcsak a nyelvnek, hanem a szokásoknak, rendszerint a vallásnak közösége is. De a középkori rendi társadalmakban, amelyek a mai társadalmi rendet megelőzik, a társadalom mély rétegeiben elterülő jobbágyság valójában nem részese a nemzeti kultúrának. Csak a rendi társadalom összeomlásával, az európai szárazföldön a francia forradalommal kezdődik az alsó osztályoknak az a kulturális felemelkedése, amelyik a hozzájuk tartozókat a nemzet aktív tagjaivá teszi. A nemzet mint igazi kultúrközösség csak akkor válhat eleven valósággá, ha tagjainak *nemcsak jogi, hanem* megjavult társadalomgazdasági helyzeténél fogva *tényleges* lehetőséget nyújt a művelődésre, a kultúra eredményeinek fölszívására.

A szocialista elmélet — elég itt Jean Jaurés és Ottó Bauer nevét említeni — állapítja meg, hogy *az alsó osztályok emancipációja egybeesik a nemzeti felemelkedéssel.* Nemzeti közösségek a szó modern értelmében a demokrácia hódításaival tűnnek fel. Ennek az elméleti felismerésnek fontos *gyakorlati* következménye: igazi nemzeti kultúra csak a nemzet valamennyi tagjának tevékeny részvételével, tehát a szocialista társadalom megalkotásával hívható életre.

Nagy nemzeti társadalmak kialakulása nem szüntette meg a *háborús* összetűzéseket. A háború a társadalmi fejlődésnek kísérője a legrégebb időktől kezdve egészen a mi napjainkig. A marxizmus nem becsüli le a háborúk történelemformáló jelentőségét. Csak arra az alapvető hatásra mutat rá, melyet a békés termelés módja gyakorol a harcok céljaira, módszerére, eszközeire.

A háború *célja* szorosan egybefűg a gazdasági renddel, az uralkodó osztályok gazdasági érdekeivel. Más a célja a rendi társadalom földbirtokok hódítására irányuló háborúinak, más természetűek azok a dinasztikus háborúk, amelyekkel adófizetőket vagy értékes érceket s egyéb fontos nyersanyagokat akartak hódítás révén megszerezni. Más a természete a múlt század közepén lezajló, nagy európai nemzetek állami egységét elősegítő háborúknak s más fajtájúak azok az imperialista háborúk, amelyeknek célja piacok biztosítása az imperialista kapitalizmus részére. Az 1914-es világháborúban a nemzeti egységek létesítésének motívuma épúgy közrejátszik, mint az imperialista motívumok.

De a társadalom gazdasági szerkezete nemcsak a háború céljait befolyásolja. A társadalomgazdasági szerkezettel, a társadalom osztály tagozódásával függ egybe a *hadsereg szervezése.* Más a középkori hűbéri társadalom nemesi serege s más a pénzgazdaság korának föltűnésével az abszolutizmus zsoldos hadserege és más a harmadik rend előtörésével, a modern demokráciával együtt jelentkező általános védkötelezettségen alapuló néphadsereg. De a hadviselésnek módja, *a sztratégia és a taktika* szintén

függvényei a társadalmi és gazdasági szerkezetnek. A harmadik rend jelentkezése az amerikai és francia forradalmak háborúiban törte át a zárt rendek harcászati módszerét. Ekkor győzi le a rajvonat, szabad katonák mozgékony harci módszere a zsoldos hadsereg merev formáit. Nem szorul bővebb bizonyításra, mint függ a béke technikájától *ő háború technikája*, mint változik át pl. korunkban a hadsereg motorizálásával, a modern technika vívmányainak háborús alkalmazásával az egész háborúnak a képe.

A technika szerepe a békében és háborúban egészen ellentétes lehetőségeknek nyit utat. A modern technika a természettudományok segítségével először teszi lehetővé az emberiség történetében olyan gazdasági rend megteremtését, amely *tartós jólétet* biztosít *nagy tömegek* számára. S ezzel megteremti a kulturális emelkedés anyagi föltételeit. De ugyanez a technikai fejlődés teszi lehetségessé a fegyverkezés rohamos kifejlesztését, a fegyverek pusztító hatásának növelését. A traktor ugyanazon a technikai gondolaton alapszik, mint a tank. Az óceánokat átszelő repülőgép csekély változtatással tömegek pusztítására alkalmas fegyver. Az *élet technikájával együtt* rohan hétföldes csizmával, sokszor az élet technikáját megelőzve, *a halál technikája*.

A szocialista elmélet olyan utat világít meg a gyakorlat számára, amely egyaránt alkalmas az élet technikájának hasznosítására s a halál technikájának kiküszöbölésére. Csak a szolidáris, az osztálykülönbségeket megszüntető társadalmak olyan társadalmak, amelyek nem az egyéni haszon, hanem a közösség hasznának biztosítására törekszenek, teszik lehetővé a háborúra vezető nemzetközi összeütközések elhárítását. A szocialista elmélet *a békés nemzetközi együttműködés* gyakorlatának elmélete.

Imperializmus és szocializmus

A szocialista ideál az egyes államon belül az osztály nélküli társadalom megvalósítására törekszik és a nemzetközi életben az államok békés együttműködésére. Megvalósítható ez az ideál a modern imperialista társadalomban?

Az imperialista társadalom nem egy tendenciája *kedvezőtlen* a szocializmus megvalósítása szempontjából. A háború és a háborúra való készülődés rendkívül megnöveli a központi hatalom erejét. Nem egy államban a közigazgatási szervezet legkülönbözőbb ágait átölelő óriási szervezetnek gyarapodása, megnövekedett hatalma káros a szocialista fejlődés szempontjából.

De nemcsak ez. Az imperialista kapitalizmus, s ez igazolja a marxizmus előrelátását, az *élesedő válságok* korszaka. A technikai fejlődés rohanó tempója olyan eltolódásokra, aránytalanságokra vezet a gazdasági életben, amelyek a válságokat elmélyítik. A válságok gazdasági okaihoz járulnak a politikaiak. A háború még kirívóbbá tette a kapitalista rend aránytalanságait. A kapitalizmus legutolsó és legmélyebb válsága, a harmincas évek világgazdasági megrázkódtatása a legszorosabb összefüggésben volt a világháborúval.

Mi a társadalmi eredménye a *mi* korunk imperializmusa válságainak? A középosztály proletarizálódása gyorsul. A középrétegeknek lesüllyedését, proletarizálódását a marxizmus előre látja. De nem látta előre, hogy ez a proletarizálódás, legalább átmenetileg, nem teremt olyan lelkiállapotot, amely alkalmassá tenné a lesüllyedt középrétegeket a proletariátussal való lelki egybeolvadásra. Ellenkezőleg. *Gyűlöletet* idéz elő, irigységet a munkásosztály jobb helyzetben lévő rétegeivel szemben.

A tönkrement középrétegeknek hangulata kedvező talaj a társadalmi *reakció új formájának*, a fasiszmusnak kialakulására. A fasiszmus a mai társadalmi rend alapjait fenn akarja tartani. De a régi rendnek új formákat szán. Céljaiban reakciós, szólamaiban, módszereiben radikális. A munkásszocializmussal szembehelyezkedő fasiszmus több országban nem talál a munkásság végsőkéig menő erőteljes ellenállásra. S ez is a gazdasági válsággal van összefüggésben. Az óriási munkanélküliség csökkenti a munkások ellenállásának erejét.

A fasiszta áramlat, amelyet nemcsak a válság, hanem a veszített háború vagy a ki nem elégitő győzelem következtében keletkezett nemzeti elégtelenség, nemzeti megalázás is fűti, kielésíti azt a nemzetközi feszültséget, amely új háborúhoz vezet.

De mi jön az új háború után? Újabb és mélyebb válságok? Tovább folytatódik az imperialista körforgás?

Korunk imperializmusa nemcsak a fasiszmust, hanem azzal *ellentétes irányokat* is termel. A legkülönbözőbb fasiszta rendszerek nem oldják meg korunknak sem gazdasági, sem politikai problémáit. A fegyverkezési konjunktúra a fasiszta társadalmakban kétségtelenül csökkenti a munkanélküliséget. De ez a konjunktúra örök ideig nem tarthat. Mi következik utána? A nemzetközi feszültség háborúvá alakul át. De a háború, ha új imperialista győzelemmel végződik, csak újabb ellentétek forrása lesz. Az 1914-es világháború nem szüntette meg a nemzetközi feszültséget, sőt még erősebbet hozott létre.

A társadalmi renden belül való ellentéteket nem lehet kijelentésekkel megszüntetni. A fasiszmus nyilván alátámasztja a kapitalizmuson belül a vezető rétegek uralmát az állami apparátus egész erejével. A munkásság befolyása csökken. Nincsenek szakszervezetei. Nincs szava abban a parlamentben, amely különben is csak dísz az állam épületén, a demokratikus időkből megmaradt, jelentőség nélküli cikornya.

Miután az alsóbb osztályok számára az új rend nem teremtett sem anyagi felemelkedést, sem szellemi felszabadulást, részükre nem hozott sem gazdasági javakat, sem békét, a kielégületlenül hagyott szükségletek kielégítése után *nő a vágy*. A nyomás növekedtével egyenes arányban. A szocialista elmélet feladata, hogy ezt a vágyat *célszerű irányba* vezesse. Ne csak a rombolás, hanem az építés irányába. Olyan társadalmi rend építése irányába amely alkalmas megoldani azokat a problé-

mákat, amelyeket az imperializmus és annak eredménye, a fasizmus — a fasizmus nem minden imperializmus kísérője, csak a legyőzöttek és ki nem elégítettek — megoldatlanul hagy.

Szocializmus és szabadság

Korunk szocializmusának életkérdése a szabadság és szocializmus ügyének összekapcsolása. Az orosz kísérlet egyik letragikusabb hatása, hogy azt a hitet kelti fel, mintha lehetséges volna *deszpotikus* szocializmus.

Nem akarjuk részletesen vizsgálni a kérdést, mennyire *ellentétes* a deszpotikus szocializmus gondolata a *modern szocializmus úttörőinek* egész *gondolatvilágával*. Elég arra röviden rámutatni, hogy Marx és Engels úgy korok porosz államának, mint a francia bonapartizmusnak bürokrata és félabzolutisztikus módszereit a legélesebben bírálják. Különös erővel hangsúlyozzák a munkásság nevelése, felemelkedése szempontjából a szakszervezeteknek, a munkásság szabad önkormányzati szerveinek a jelentőségét.

Sokkal fontosabb annak a kimutatása, mennyire lehetetlen a deszpotizmus talaján a szocialista eszmény megvalósítása. Szocializmus nemcsak a termelőeszközök köztulajdonba vételét jelenti. Szocializmus a gazdaság és az egész kultúra vezetése a dolgozók által. Tevékeny közreműködése az egész termelő és dolgozó társadalomnak. Az, amit Antonio Labriola, a tudományos szocializmus egyik kiváló művelője, *demokratikus szocializálásnak* nevezett. Az ilyen demokratikus szocializálás távolról sincs ellentétben a gazdaság teljes átszervezésének gondolatával. Az 1914-es világháború példája megmutatta, hogy még a szigorú központosítást és fegyelmet megkövetelő háborús katonai életnek sem árt a demokratikus ellenőrzés. A francia és angol hadviselésben a parlamenti ellenőrzés és vezetés nem hátráltatta, hanem elősegítette a katonai sikert.

De ez a tevékeny közreműködés, a demokrácia szerepe a szocialista gazdasági szervezésben elképzelhetetlen politikai szabadság, szabad szellemi verseny nélkül. A kapitalizmus helyét elfoglaló szervezett gazdaság szellemi szabadság nélkül megmerevedik, *bürokratizálódik*. A kapitalizmus kezdeményező, fejlesztő szerepét a gazdaságban nem pótolhatja a bürokratikus rendszer. Ez olyan társadalmi hanyatlásra vezet, mint aminő dekadenciát az antik társadalom bürokratizálódása teremtett.

Nem segít át ezen a nehézségen, ha a deszpotizmust átmenetnek tekintjük, a jövő célja mai eszközének. A ma a jövő igaz iskolája. A holnap nem teremt csodákat, ha a ma kiöli az emberekből a szabad kezdeményezés szellemét. Az *átmenetből végleges*

állapot válik. Csak a szabadság s nem a deszpotizmus levegőjében lehetséges a társadalomnak szocializmusra való vezetése.

Az olyan átmenet, amely az emberekből kiöli a szabad kezdeményezést, a szabad kritikát, új bürokrácia kitermelését, új uralkodó rétegeket teremt, amelyek osztályokká alakulnak át bizonyos átmenet után. A deszpotikus szocializmus nem a szabad szocializmushoz, hanem az *új osztályuralomhoz* vezető átmenet. Eszközök és célok a társadalmi gyakorlatban nem különíthetők el. Ami ma csak eszköz, az holnap öncéllá válik. Olyan eszközökkel, amelyek ellentétben állnak a célokkal, nem lehet a célokat megvalósítani. Az eszközök átformálják magukat a célokat.

Ne tévesszük szem elől: a bürokratikus szocializmust, mert ezt jelenti a deszpotikus szocializmus, nem választja el mélyreható különbség a bürokratikus kapitalizmustól. A kapitalizmus korszerű formájában, a monopólkapitalizmusban, kinek vagy vezető szerepe? Nem a részvényesnek, a tulajdonosnak, aki rendszerint azt sem tudja, hol van az a gyár és mit gyártanak benne, amelynek részvénye neki megfelelő osztalékot biztosít, hanem a bürokratának, a vezérigazgatónak és egyéb igazgatónak. S nincs nagy különbség a magánkapitalista és az államkapitalista trösztvezérek uralma közt.

A modern szocializmus egyik újabb állomás a tömegek föl-emelésének nehéz, akadályokkal teli útján. A haladást ezen az úton a politikai demokráciáért való harc indította meg. A szocializmus kritikája a modern demokráciával szemben elsősorban arra irányul, hogy a politikai demokrácia csonka gazdasági demokrácia nélkül. De ez a gazdasági demokrácia viszont lehetetlen a politikai szabadságok megszüntetése mellett. Politikai szabadságok nélkül a szervezett gazdaságban is kialakul a privilegizált uralkodó rétegeknek döntő befolyása. Új osztálytársadalomnak keletkeznek előfeltételei. Új gazdasági egyenlőtlenség, *új társadalmi hierarchia* keletkezik. Aki látó szemmel nézi a deszpotikus szocializmus alakulását a mi korunkban, az ennek az elméleti meglátásnak gyakorlati igazolását látja.

Szabad kutatás — szabad társadalom

Korunk haladása elsősorban a technikai haladásnak eredménye. A technika haladása viszont a *természettudományok gyors fejlődésének* egyik következménye. A mai társadalom fejlődése nem érthető meg a kutatás szabadságának története, a megkövesedett *dogmák ellen való harc* nélkül. Olyan társadalomban, ahol fizikai elméleteket, mint pl a modern fizikát forradalmosító quantum-elm éle tét abból a szempontból vesznek szemügyre, mennyire fér össze Friedrich Engels természetfilozófiai elveivel — s ez a helyzet ma Oroszországban —, bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy a tudomány látszólagos megbecsülése ellenére a politikai deszpotizmus szelleme ellentétes a kutatás szabadságát biztosító szellemi légkörrrel.

De a kutatás szabadságának nemcsak a természetudományok

s velük kapcsolatban a termelés technikája szempontjából van rendkívüli jelentősége. A szociális technika szempontjából is. A marxizmus egyik legfontosabb elméleti felismerései közé tartozik az *ideológiák szerepére* vonatkozó elmélet. A társadalmi harcoknak s a társadalmi élet egyéb folyamaianak rugóiról különböző társadalmi irányzatok képviselői gyakorta hamis képet adnak. A társadalmi történet ideológiai tükörképe torzító. Legalább is a legtöbb tükörben. Egy magyar szociológus, Szende Pál ezt az ideológiai torzítást „leplezés”-nek nevezte. A társadalmi történet igaz képét gyakorta leplezik, mert a leplezetlen föltárása befolyásos rétegek érdekét sértené.

A leplezés nem mindig tudatos. Gyakran az emberi léleknek azzal a mély tendenciájával magyarázható, amelyik *a vágyakozás* irányában alakítja át a valóság képét. Vágytorzította magyarázatokkal, leírásokkal igen sokszor találkozunk a társadalmi elmélet terén. A marxista szocializmus ideológia-elmélete és a mélylélektan meglátásai nem egy ponton találkoznak.